

Lucyna SMÓŁKA

ORCID: 0000-0001-7021-4299

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Motyw odwagi w literaturze dla najmłodszych

Abstract: Theme of Courage in the Literature for the Youngest Readers

Pre-school children, when asked to point out the heroes they admire, usually enumerate the characters known from the fairy tales seen on television or on the Internet e.g. *Batman*, *Superman*, *Paw patrol* or *Les Pyjamasques*. To a lesser extent do they know characters from classic fairy tales. Contemporary authors — who respond to the expectations of kids — present little characters in their books, and such characters are able to overcome their fear, for example, of the dark, separation from their father or mother, they can manage to enjoy their lives despite diseases, and some stands up for others. A child identifies with the character admired and learns about the solutions applicable according to the circumstances.

Keywords: courage, children's fears, identification with a hero

Słowa kluczowe: odwaga, dziecięce lęki, identyfikacja z bohaterem

Odwaga jako wartość moralna

W *Słowniku języka polskiego* odwaga definiowana jest jako „śmiała, świadoma postawa wobec niebezpieczeństwa” (<https://sjp.pwn.pl/szukaj/odwaga.html>). Definicja ta jest niewystarczająca, by uznać odwagę za wartość w sensie moralnym, gdyż śmiałością w niebezpieczeństwie może wykazać się też zbrodniarz. Odwaga w sensie moralnym jest zawsze czymś szlachetnym, to „podejmowanie trudnych, służących dobru decyzji oraz przeciwstawianie się złu” (Kozłowska, Olszewska 2007, s. 108). Jest też zdolnością do opanowania strachu „poprzez silniejszą i szlachetniejszą wolę” (Comte-Sponville, 2004, s. 51). Odwaga „zawiera w sobie element mądrości — ocenę, co jest dobre, a co złe, co ważne, a co nie, a także jakie będą konsekwencje naszego działania. Odwaga pozbawiona rozważań może być niebezpieczną brawurą” (tamże). Aby odróżnić odwagę od brawu-

ry, należy też zwrócić uwagę na motywy działania — celem odwagi jest osiągnięcie dobra, brawury zaś — zwrócenie na siebie uwagi i zaimponowanie innym. Konstruktynna odwaga stanowiąca wartość moralną określana jest jako męstwo. Czy brak odwagi jest zawsze tchórzostwem? Nie, powstrzymanie się od wzbudzających lęk czynności, gdy nie pociąga to za sobą negatywnych konsekwencji, świadczy o rozsądku i świadomości własnych ograniczeń.

Czy można stopniować odwagę? Zdaniem Arystotelesa „męstwo w swej najwznioślejszej formie jest pozbawione nadziei [...] człowiek mężny w obliczu śmiertelnej choroby jest mężniejszy niż marynarz pośród nawałnicy” (Comte-Sponville, 2004, s. 58). Podobnie męstwo żołnierzy, którzy w sytuacjach beznadziejnych nie poddają się, lecz walczą, wzmacniani poczuciem honoru, nie jest mniejsze niż męstwo zwycięzców.

Odwaga wiąże się z innymi sprawnościami moralnymi, takimi jak: uczciwość, samodyscyplina, odpowiedzialność. Istnieją różne rodzaje odwagi. Za kryterium ich podziału przyjmuje się: rodzaj walki i niebezpieczeństwa, motyw postępowania, nasilenie uczucia grozy, przedmiot odważnych zachowań, pozycję zajmowaną w walce. Uwzględniając powyższe kryteria, Alicja Żywczok (2011, s. 226–228) wyróżniła następujące typy ludzkiej odwagi:

— odwaga cywilna, polegająca na umiejętności głoszenia i obrony własnych racji, nawet gdy jest to związane z sankcjami społecznymi;

— odwaga mądrości, związana z głoszeniem słusznych, lecz nowatorskich poglądów i wiernością ideałom nauki;

— odwaga jako nadzieja na zwycięstwo, odnosząca się do obrony ogólnoludzkich wartości, a także do walki o wolność narodową i walki z różnego rodzaju dyskryminacją;

— odwaga bycia szczęśliwym — postawa życiowa charakteryzująca osoby, które potrafią cieszyć się życiem, mimo przeciwności losu, potrzebna też do tego, by zadbać o szczęście własne i innych;

— odwaga bycia sobą, związana z zachowywaniem własnej autentyczności, szczerością wobec siebie samego i innych, niezależnie od okoliczności;

— odwaga bezkompromisowości i rozsądnego konformizmu, polegająca na przeciwstawianiu się naciskom grupy w celu obrony istotnych wartości;

— odwaga istnienia i męstwo bycia, związane z trudnymi momentami kończącego się życia, takimi jak umieranie;

— odwaga znoszenia cierpień i trudów życia, odnosząca się do siły osób, które zmagają się z bólem i cierpieniem;

— odwaga przeciwstawiania się beznadziei, rozpaczcy i negacji życia, pomagająca przeciwstawić się rozpaczcy, lękowi, odwodząca od samobójstwa;

- odwaga godziwego życia — wyraz systematycznej pracy nad własnym rozwojem duchowym i dojrzałością moralną;
- odwaga transgresji, samorozwoju i autokreacji, która inicjuje rozwój człowieka, umożliwia samowychowanie, a także stwarzanie sytuacji, które sprzyjają samorozwojowej motywacji.

Dziecięce lęki — dziecięca odwaga

Zdaniem Elizabeth Hurlock (1985, s. 380) w pewnych okresach życia dzieci przeżywają charakterystyczne rodzaje strachu, które postrzega się jako typowe dla danego wieku. Przejście od jednego do innego rodzaju strachu nie jest gwałtowne, można uznać, że następuje od strachu specyficznego do uogólnionego. Dzieci o przyspieszonym rozwoju przejawiają reakcje strachu typowe dla dzieci starszych. U niemowląt strach wywołują takie bodźce, jak: hałas, zwierzęta, ciemne pomieszczenie, ból, nieznane osoby, przedmioty i pomieszczenia. „Między 2 a 6 r. ż. przypada okres największego nasilenia strachu specyficznego w ramach prawidłowego rozwoju dziecka” (Hurlock, 1985, s. 381). Przyczyną jest to, że małe dzieci w większym stopniu niż niemowlęta potrafią rozpoznać niebezpieczeństwa. W kolejnych latach strach u dzieci koncentruje się na zagrożeniach fantastycznych, tworach wyobraźni, na śmierci, skaleczeniach, oglądanych obrazach/filmach. „Starsze dzieci przeżywają wiele obaw w związku z własną osobą i swoją pozycją. Obawiają się niepowodzenia, ośmieszenia i odróżniania się od innych” (tamże, s. 381). Wśród dzieci istnieją różnice indywidualne, jeśli chodzi o czynniki wyzwalające strach, a także intensywność i wielość przeżywanych obaw.

Reakcją małego dziecka na strach jest krzyk, chowanie się za osobę dorosłą bądź sprzęt. Z upływem lat krzyk ustępuje, ale mimika wciąż zdradza przeżywane emocje. Pod wpływem nacisku społecznego dzieci opanowują reakcje strachu oraz unikają okoliczności mogących je wywołać. Ze strachem związane są określone zachowania emocjonalne, takie jak:

- nieśmiałość, która ujawnia się w kontakcie z osobami nieznanymi. Sporadyczne onieśmielenia zdarzają się u większości dzieci, np. w sytuacji pojawienia się w domu obcego gościa, występów przed grupą. Przejawia się w takich formach, jak ucieczka, rumienienie się, powstrzymywanie od odpowiedzi, nerwowe odruchy, np. skubanie odzieży;

- zakłopotanie, które pojawia się później niż nieśmiałość (zwykle po 5. roku życia), gdyż dziecko musi zdawać sobie sprawę ze swego położenia. Zakłopotanie wywołuje niepewność, jak zostanie ono odebrane przez otoczenie. W odróżnieniu od dziecka nieśmiałego, które unika mówienia, dziecko zakłopotane usiłuje usprawiedliwić się i wyjaśnić swoje zachowanie;

— zmartwienie, określane jako urojony strach, bywa wytworem umysłu — powstaje na skutek wyobrażenia sobie przykrych sytuacji, które mogłyby się zdarzyć. Zmartwienia są normalnym zjawiskiem w dzieciństwie, a dotyczą już dzieci około 3. roku życia, czyli znajdujących się na takim poziomie rozwoju, który umożliwi im wyobrazenie sobie zjawisk wywołujących obawę, choć bezpośrednio niewystępujących. Przedmiot zmartwień zależy od tego, co w życiu danego dziecka jest szczególnie ważne, np. w przypadku dziecka przedszkolnego zmartwienie może spowodować rozłąka z rodzicem, wywołująca niepokój, że rodzicowi przytrafi się coś złego. Niektóre dzieci skłonne są wyolbrzymiać swoje troski do nieprawdopodobnych rozmiarów;

— lęk „jest stanem napięcia psychicznego w związku z zagrażającą lub przewidywaną przykrością” (Hurlock, 1985, s. 388). Osoba przeżywająca lęk czuje się zablokowana, niezdolna do rozwiązania swojego problemu. Od strachu lęk różni się tym, że ma źródło zazwyczaj w zjawiskach wyimaginowanych, a nie realnych, subiektywnych i przy tym nieobiektywnych. Lęk może rozwinąć się po okresie intensywnych zmartwień bądź w wyniku „zarażenia się” — dziecko znajdujące się w bliskich relacjach z osobą o skłonnościach lękowych może w wyniku naśladownictwa przejąć jej lęk (s. 390).

Życie jednak pokazuje, że dzieci potrafią być niezwykle dzielne. Barbara Gawryluk, reporterka Radia Kraków, w książce *Mali bohaterowie* opisała autentyczne zdarzenia świadczące o tym, że dzieci w sytuacjach zagrożenia potrafią reagować odważnie i dojrzałe: siedmioletnia Karolinka uratowała życie swojej mamie, organizując dla niej pomoc, ośmioletni Kuba poradził sobie z włamywaczem, a jego rówieśnik Damian odpowiedzialnie zareagował podczas pożaru mieszkania, jedenastoletnia Marta wezwała pomoc do starszego mężczyzny, który zasłabł na ulicy, a Przemek uratował tonącego chłopaka. Książka dedykowana została Januszowi Bobakowi, „chłopcu z Białego Dunajca, który w 2008 roku uratował dwie młodsze siostry z pożaru, a ratując najmłodszą, zginął razem z nią w płomieniach” (Gawryluk, 2011, s. 1). Jego historii jednak nie znajdziemy w tej książce, gdyż zgodnie z zamierzeniem autorki książka miała uczyć dzieci, jak należy zachować się w trudnych sytuacjach, a nie przerażać. Zdaniem B. Gawryluk te dzieci łączy to, że „dużo czasu spędzają poza domem, bo tak u nich jest — nie zamyka się ich w złotych klatkach, do których się wszystko donosi” (Gawryluk, Radłowska, 2011, s. 17). Odwaga znoszenia cierpień, męstwo bycia dotyczy niektórych małych pacjentów. O tego typu odwadze pisał w swoim *curriculum vitae* Janusz Korczak, który jako lekarz zatrudniony był w latach 1903–1912 w warszawskim szpitalu: „Szpital pokazał mi, jak godnie, dojrzałe i rozumnie umie umierać dziecko” (Korczak, 2012, s. 151).

Odwaga we współczesnej literaturze dla dzieci

Szczególne znaczenie w przekazywaniu wartości, zwłaszcza odwagi, przypisuje się baśniom. Doskonale ujął to Bruno Bettelheim:

Baśnie pomagają dziecku w odkrywaniu własnej tożsamości i własnego powołania, wskazując zarazem, jakich potrzebuje ono doświadczeń, aby rozwinąć swój charakter. Tego rodzaju oddziaływania nie wykazuje żaden inny gatunek literacki. Baśnie dają do zrozumienia, że pomyślnie, pełne satysfakcji życie dostępne jest każdemu mimo życiowych przeciwności — lecz jedynie wówczas, gdy nie ucieka się przed pełnymi niebezpieczeństwami życiowymi zmaganiem, bo tylko one pozwalają odkrywać nasze prawdziwe „ja”. Opowieści te przekazują dziecku obietnicę, że jeśli zdobędzie się na odwagę, aby tego rodzaju poszukiwania — pełne trwóg i prób — podjąć, wesprą je dobre moce i odniesie zwycięstwo. Przynoszą one również przestrożę, że kto jest zbyt lękliwy czy małego serca, by dla odnalezienia siebie narazić się na niebezpieczeństwo, ten będzie wiódł egzystencję jałową — o ile nie spotka go jeszcze gorszy los... (1985, s. 50).

W obszarze kultury europejskiej najbardziej znane są baśnie Charles’a Perraulta (m.in.: *Czerwony Kapturek*, *Śpiąca królewna*, *Kot w butach*, *Ośła skórka*, *Sinobrody*), Jakuba i Wilhelma Grimmów (np.: *Rozpunka*, *Jaś i Małgosia*, *Paluszek*, *Król Drozdobrody*), Hansa Christiana Andersena (np.: *Królowa Śniegu*, *Brzydkie kaczątko*, *Świniopas*). Dzieci w Polsce zapoznawane są też z dzielnymi bohaterami baśni ludowych i legend, związanych między innymi z lokalnymi miejscami (np. smok wawelski, warszawska Syrenka).

Okazuje się jednak, że współcześnie dzieci w wieku przedszkolnym poproszone o wskazanie dzielnych bohaterów ze znanych im bajek, nie wymieniają postaci z klasycznych baśni, lecz te, które znają głównie z bajek oglądanych w telewizji i internecie (dzieci miały też dostęp do wersji książkowych tych bajek): Batmana, Spidermana i Supermana, Pingwiny z Madagaskaru, kucyki Poney, strażaka Sama, bohaterów *Psięgo Patrolu*, Pidżamersów, Papę Smerfa, Króla Lwa¹. Kim są bohaterowie najczęściej wskazywani przez dzieci? Pidżamersi to trójka małych dzieci, które w dzień niczym nie różnią się od swoich rówieśników, lecz za to nocą, dzięki bransoletkom dołączonym do ich piżam, przyjmują postaci zamaskowanych Pidżamersów i walczą ze złem.

Psi Patrol tworzą odważne pieski: Marshall, Rubble, Chase, Rocky, Zuma, Skye i Everest, które pod kierunkiem chłopca Rydera udzielają pomocy wszystkim, którzy tego potrzebują.

Transformers: Robots in Disguise to amerykański serial science fiction. Bumblebee — weteran Autobotów, zostaje wezwany na Ziemię, by bronił jej mieszkańców przed Deceptikonami. Bumblebee zbiera drużynę Autobotów i staje na jej czele, by walczyć z wrogiem. Celem drużyny jest złapanie wszyst-

¹ Rozmowy z dziećmi prowadzono w krakowskim przedszkolu niepublicznym „Iskierka” w kwietniu 2019 r.

kich Deceptikonów, które uciekły z rozbitego statku więziennego Cybertronu. Bumblebee może liczyć na wsparcie lidera Autobotów — Opimusa Prime’a, udzielane mu przez wizje, których doświadcza w snach (<http://abc.tvp.pl/27736536/transformers-robots-in-disguise>).

Batman, Superman, Spiderman to popularni superbohaterowie, znani z komiksów i seriali animowanych. Wszyscy — poza Batmanem — charakteryzują się nadludzkimi zdolnościami. Batman jest synem bogatych rodziców, którzy pewnego dnia zostali na jego oczach zabici przez bandytę. To zdarzenie sprawiło, że Batman postanowił chronić swoje miasto przed bandytami. Pomagała mu w tym wysoka inteligencja i niespotykana kondycja fizyczna. Kostium Batmana tworzy czarna kamizelka kuloodporna z wizerunkiem nietoperza, czarna peleryna i zasłaniająca twarz maska. Superman swoje nadludzkie możliwości i supermoc zawdzięcza pochodzeniu z planety Krypton; rozpoznać go można po kombinezonie z literą „S” i czerwonej pelerynie. Spiderman swoje nadzwyczajne zdolności uzyskał z kolei po tym, jak ukąsił go napromieniowany pająk, a jego znakiem rozpoznawczym jest czerwono-czarny kostium z motywem pajęczyny i pająka.

Kucyki Pony znane są dzieciom z bajki *My Little Pony*. Sześć kucyków z Twilight Sparkle na czele stara się przywrócić harmonię w fikcyjnym królestwie Equestrii, rządzonej przez księżniczkę Celestię. Każdego z nich wyróżnia inny „element harmonii”, a są nimi: magia, życzliwość, szczerość, lojalność, hojność, śmiech (<https://mylittlepony.hasbro.com/pl-pl/meet-the-squads>).

Współcześni autorzy kierują do dzieci książki, z których większość dotyczy odwagi bycia szczęśliwym, transgresji, w mniejszym zakresie — odwagi znoszenia cierpienia i męstwa bycia.

W Gdańskim Wydawnictwie Psychologicznym w 2003 r. utworzono serię „GWP dla Dzieci”, w ramach której wydano już kilkadziesiąt tytułów, mających pomóc dzieciom i wychowawcom w pokonywaniu trudności, które mogą się pojawić w toku wychowania. Jednym z nich jest bestseller *O zajączku Filipie, który ze strachu dokonał wielkich czynów. Historia mrożąca krew w żyłach*, przedstawiający przeistaczanie się wątlęgo, samotnego zajączka w odważnego i podziwianego bohatera. Autorka, Ewa Zubrzycka, doświadczony terapeuta, zawarła w książce liczne wskazówki dotyczące kształtowania odwagi u dzieci. W procesie tym ważne jest wsparcie rodziców. Zajączek Filip ma to szczęście, że posiada mądrych rodziców, którzy swoim zachowaniem i radami pomagają mu lepiej rozumieć samego siebie, stać się silniejszym i odważniejszym. Oto uwaga wygłoszona przez mamę zajączka:

Niektórzy rosną szybciej i wcześniej, a inni wolniej i później. W końcu wszyscy dorastają i dobrze dają sobie radę w życiu. Ty jesteś takim jesiennym kwiatkiem, który zakwita później. Najpiękniejszy jest jesienią. Zapamiętaj i weź sobie do serca to, że wszystkie kwiatki są jednako-

wo potrzebne na świecie — wiosenne, letnie i jesienne. Wszystkie mają ważną rolę do spełnienia (Zubrzycka, 2008, s. 14).

Ojciec też dawał Filipkowi do zrozumienia, że cieszą go sukcesy syna, pomagał mu:

Tato przybiegł, gdy tylko usłyszał wołanie o pomoc, zaproponował spacer, na którym poważnie z synem chciał porozmawiać. *To, co zrobisz, jest wbrew zajęczym prawom, bo naszą jedyną obroną jest ucieczka [...]. Ale muszę przyznać, że zachowałeś się bardzo pięknie i odważnie* (s. 14).

Rodzice Filipa rozumieli, że sprawność fizyczna syna będzie czynnikiem sprzyjającym m.in. jego odwadze i zachęcali go do niej. Filip razem z przyjaciółką Pusią — małym łabędziem — w wesołych zabawach doskonalili swą sprawność i wytrzymałość. Towarzystwo Pusi pomagało Filipkowi, który doświadczył od rodzeństwa odrzucenia ze względu na brak przebojowości. Skromny Filipek wielokrotnie wykazał się odwagą, ratując rodzeństwo i przyjaciółkę, i nie przechwalał się tym. Zrezygnował też ze zwycięstwa w zawodach, by pomóc siostrze, która zwichnęła łapkę, dotrzeć do mety. Historia o zajęczku kończy się szczęśliwie — zajęczek zmężniał, stał się szybkim i odważnym młodzieńcem, podziwianym przez innych.

Podobne przesłanie niesie książka *Odważny Hircio* — czwarta z serii „Budowanie Charakterów”. Hircio jest małym hipopotamem, który pierwszy raz idzie do szkoły. W szkole łamie się pod nim ławka, co staje się przyczyną kpin ze strony innych uczniów-zwierząt. Zawstydzony tą sytuacją, Hircio pomimo głodu boi się wyciągnąć kanapkę na przerwie ani nie podchodzi do bawiących się dzieci. Gdy w domu oznajmia, że nie będzie chodził do szkoły, tata udziela mu dobrej rady:

Kochanie, każde zwierzątko jest inne. Takie mamy geny. Tego nie da się zmienić. Jedni są więksi, inni mniejsi. Jednak to, co jest najważniejsze w życiu, to serce. To ono decyduje o tym, jaką naprawdę będziesz osobą, gdy dorośniesz. Jeśli będziesz miał prawe i odważne serce, wszyscy będą cię cenić i nikt nie będzie się z ciebie wyśmiewać. Bądź odważny i idź do szkoły. Odwaga polega na tym, że chociaż czujesz strach, to jednak go pokonujesz i robisz to, co jest właściwe (Haraszewski, Waclawik, 2010, s. 14).

Minęło wiele dni i coś odmieniło los Hircia. Pewnego dnia zwierzątko bardzo bały się wracać ze szkoły do domu, gdyż wiedziały, że Nosorożec z bandą hien swoim zwyczajem będzie je zaczepiał. Gdy jednak Hircio zdecydował się ruszyć w stronę domu, dołączyły do niego. Nosorożec nie posłuchał Hircia, gdy ten poprosił, żeby ich przepuścił, lecz rozpędzonym motorem skierował się ku niemu. Hirciowi udało się odskoczyć, a Nosorożec z impetem wpadł do rzeki. Gdy okazało się, że nie potrafi pływać, Hircio skoczył mu na ratunek. Dzieci były zdumione jego zachowaniem; uświadomiły sobie, że nie znały dotąd Hip-

cia, i zapragnęły się z nim zaprzyjaźnić. Następnego dnia dyrektor Słoń, wręczając Hipciowi dyplom za odwagę, poprosił go, by opowiedział, jak czuł się podczas tego zdarzenia.

Bardzo się bałem — odpowiedział Hipopotam. — Ale postanowiłem postąpić tak, jak uczył mnie tata. Strach nie może przecież decydować o tym, jak się zachowujemy. Nauczyłem się, że mimo lęku, trzeba postępować właściwie (Haraszewski, Waclawik 2010, s. 26).

Kolejne tytuły to książki przedstawiające to, co jest przedmiotem dziecięcych strachów i jak dzieci sobie z nimi radzą.

W książce *Moje małe strachy. Księga odwagi* dowiadujemy się, czego boi się bohaterka — mała dziewczynka. Jej „strachy” to: ciemność, ogromny pies, pająk, zniknięcie mamy w dużym sklepie, karuzela na placu zabaw, która potrafi niespodziewanie wystartować, przebierańcy w święto Halloween, odgłos wiatru przypominający wycie wilka, grzmoty i błyskawice, czasem też wielkie jak u sowy oczy pani z przedszkola, gdy denerwuje się na rozbrykane dzieci. Strachy znikają, gdy dziewczynka chwyci mamę za rękę, gdy wyobraz sobie, że jest schowana w igloo, gdy zaśpiewa lub zatańczy sobie dla odwagi, gdy zaświeci nocną lampkę.

Kojarzony powszechnie z płochliwością zajączek jest głównym bohaterem książki Nicoli Kinnear *Odwagi zajączku* (2019). Logan boi się wyjść ze swojej norki, odwrotnie niż Luna, która jest zajączkiem nieustraszonym. Gdy namawianie Logana na opuszczenie norki okazuje się znowu bezskuteczne, Luna zostawia go i sama wyrusza, by przeżyć ciekawe przygody. Zajączek czuje się nie-swojo i postanawia wyruszyć za Luną. Żeby ją odnaleźć, musi zrobić wszystko to, co ona. Ostatecznie odnajduje przyjaciółkę w chwili, gdy znajduje się ona w szponach wilka. Wykazuje się odwagą i pomysłowością, oferując wilkowi upieczone przez siebie ciasteczka w zamian za uwolnienie Luny.

Gucio to mały jednorożec, którego różne uczucia prezentowane są w oddzielnych książeczkach z cyklu „Uczucia Gucia”. Guccio ma w sobie coś magicznego, sprawia to jego grzywa, która zmienia kolor w zależności od przeżywanego uczucia. Gdy wszystko jest w porządku, grzywa jest w kolorze tęczy. W tej książeczce ma jednak kolor zielony, bo Guccio jest wystraszony. Bardzo boi się ciemności i dlatego wymyśla wiele pretekstów, by odwlec czas położenia się do łóżka. Podsunęto mu jednak pomysł na pokonanie strachu — to „zbroja odwagi”, którą Guccio może sam wyprodukować w toku ćwiczenia oddechowego — jego dokładny opis, poparty ilustracjami, znalazł się na ostatnich kartach książeczki. Po takim ćwiczeniu Guccio zasypia spokojnie, a rano budzi się wypoczęty, z grzywą, która odzyskuje swoje tęcowe kolory (Chien Chow Chine, 2019).

Bulbes i Hania Papierek to para przyjaciół, którą poznajemy w książce Anny Onichimowskiej *Prawie się nie boję*. Bulbes boi się, gdy mama spóźnia się po

niego do szkoły. Wyobraża sobie wtedy, że porwali ją gangsterzy; zastanawia się, czy pieniądze, które ma w skarbonce wystarczą na okup — martwi się, bo mama to przecież bardzo ważna osoba, więc będą chcieli dostać dużo. Bulbes wie, czego mama nie lubi, więc karze ją za jej spóźnienia określonymi zachowaniami. Hania Papierek z kolei boi się potwora, który mieszka obok płotu, w dziurze pod korzeniami. Pewnej nocy Bulbes postanawia rozprawić się z nim; nic dziwnego, że dziewczynka przy takim bohaterze już prawie niczego się nie boi.

Książka *Jakub pogromca strachu. Terapeutyczne opowiadania dla dzieci przeżywających lęki* (Meyer-Glitza, 2001) przeznaczona jest dla dzieci w wieku 5–10 lat oraz dla wychowawców. Zawiera 15 opowiadań o dzieciach, które pokonały swoje lęki, a dotyczą takich problemów, jak: nieśmiałość, odosobnienie i brak akceptacji, strach przed rozstaniem, przemocą, duchami, psami, a także nadopiekuńczość rodziców, niskie poczucie własnej wartości, problemy z jedzeniem, zasypianiem. Jakub — bohater opowiadania, od którego omawiany zbiór przejął tytuł — panicznie boi się psów, dlatego, choć wstydzi się z tego powodu, domaga się, żeby mama odprowadzała go do szkoły. Pomoc przychodzi od pracownika zoo, na którego Jakub patrzył z podziwem, gdy ten karmił lwa. Za jego radą chłopiec podejmuje określone kroki, by pozbyć się strachu. Krok pierwszy: nauczyć się mowy zwierząt (np. merdanie ogonem — pies zadowolony, skowyt — nie chce być przywiązany). Krok drugi: stanowczo spojrzeć psu w oczy, a wtedy ten odczuje jego przewagę. Krok trzeci: przyzwyczaić zwierzę do siebie. Wszystkie kroki Jakub przećwiczył z psem kolegi.

Pokonał swój lęk, jest teraz poskramiaczem zwierząt i poskramiaczem strachu! Tylko on wie, co to oznacza: że nie jest to zabawa, lecz coś poważnego. Jakub jest bardzo dumny i czuje się tak, jakby w ciągu tych trzech dni urósł kilka centymetrów (Meyer-Glitza, 2001, s. 42–43).

Zółw Franklin — bohater innej serii książeczek — pomaga królikowi opanować lęk przed publicznym wystąpieniem. Radzi mu przećwiczyć wcześniej swój występ. Zabiera kolegę do cioteczki i tam przed narysowanym portretem nauczycielki królik wygłasza mowę; następnego dnia bez stresu występuje przed klasą (Zarawska, 2012).

Z pomocą niżej zaprezentowanych książeczek czytelnik może z kolei zgłębić istotę odwagi i uniknąć zbyt jednostronnego patrzenia na nią.

Fenek, bohater serii „Przygody Fenka”, podziwiał pilotów wykonujących akrobacje, tatę, który fotografuje dzikie zwierzęta, a nie uświadamia sobie, że sam też okazał się odważny, gdy mimo obaw stanął w obronie kolegi. Wyjaśnienia taty pozwoliły mu szerzej spojrzeć na to zagadnienie (Sobik, 2019; www.fenek.com).

W książce Agnes De Bezenac *Malutkie myśli o odwadze* znajdujemy wyjaśnienie, czym jest odwaga, skierowane do dzieci: „Odwaga to przewyciężanie swoich obaw przed czymś nowym, innym, nawet gdy na początku wydaje się to

straszne” (2016, s. 3). Bohaterka — Ślicznotka — pokonała swoje obawy i zdecydowała się jechać na wycieczkę. Na okładce książki znajdujemy przepis na kształtowanie odwagi: „Ślicznotka nabiera odwagi, gdy doświadcza czegoś nowego i innego”.

Nad zakresem pojęcia „odwaga” zastanawiają się też bohaterowie książki Grzegorza Kasdepkego w jednym z rozdziałów *Wielkiej księgi uczuć* (2015). Podczas przerwy pewne zdarzenie wywołuje wśród dzieci dyskusję o odwadze. Pierwsze skojarzenia z odwagą to płonące przedszkole, wóz strażacki, sikawki, gaśnice. Dyskusja zmienia kierunek, gdy Rozalka zadaje pytanie: „A co zrobiliście w życiu najodważniejszego?” (s. 60). Dla Rozalki najodważniejsze było przyznanie się do swoich uczuć, tj. że podoba jej się Grzesz, dla Zosi — przyznanie się przed tatą do wyrzucenia papierów, które przyniósł z pracy. Grzesiowi, który wyznał, że nigdy nic odważnego nie zrobił, dzieci uświadomiły, że przecież nie boi się zastrzyków ani dentysty.

Małgorzata Strzałkowska w wierszu *Ja nie boję się niczego* relacjonuje rozmowę między Kaziem a dwiema dziewczynkami. Kazio, podobnie jak wcześniej słynny Stefek Burczymucha z wiersza Marii Konopnickiej, przechwalał się przed koleżankami swoją niespotykaną odwagą. Dziewczynki, niczym psycholog, bardzo trafnie oceniły kolegę:

Strasznie dużo mówisz o tym,
więc w tym pewnie problem cały,
Że z odwagą masz kłopoty.
Kiedy strażak skacze w ogień,
To się boi, ale idzie
I strach pokonuje w sobie,
Chcąc ratować czyjeś życie.

Miały rację, Kazio przyznał się ze wstydem, że boi się myszy. Dziewczynki pochwały go:

Teraz mówisz jak mężczyzna!
Trzeba dużo mieć odwagi,
By się do słabości przyznać (Strzałkowska, 2014, s. 56).

Wiersz kończy się charakterystyką osoby odważnej:

Ten odwagą się odznacza,
kto swój własny lęk przekracza (s. 57).

Z serii „GWP dla Dzieci” pochodzi książka autorstwa Wojciecha Kołyszki *Pogromca potworów i magia strachów*. Bohaterami są dzieci z turkusowego domu — Lwinia i Figuś, które zostały porwane przez olbrzyma do jego krainy. Ku ich zaskoczeniu, olbrzymi w tej krainie były bardzo strachliwe, a wobec porwa-

nych dzieci — nadopiekuńcze. Ich ciągłe przestrogi, np. wymienienie 137 katastrofalnych skutków zabawy w chowanego, bardzo doskwierały dzieciom. Ucieczką przed nadopiekuńczością olbrzymów była wyprawa dzieci do Puszczy Straszdeł. Ta wyprawa wiele je nauczyła o strachu i odwadze. W zakończeniu książki autor zamieścił *Instrukcję obsługi strachu* — kompendium wiedzy o strachu, jego przyczynach, objawach i radzeniu sobie z nim, interesujące także dla dorosłych.

Odwagi znoszenia cierpień i męstwa bycia dotyczy książka Anny Czerwińskiej-Rydel *Jak Rumianek* (2013). Tytuł opowiadania związany jest z imieniem głównego bohatera — imię Kamil pochodzi od łacińskiej nazwy kwiatu rumianku *chamomilla*: „Babcia mówi, że rumianek ma działanie przeciwzapalne, zupełnie jak ja” (Czerwińska-Rydel, 2013, s. 18). Dla Kamila szpital jest drugim domem; w zasadzie chłopiec mieszka w szpitalu; jest chory na mukowiscydozę.

To taka choroba, która jest bardzo groźna i można na nią nawet umrzeć. Ale ja się specjalnie nie martwię, bo moja babcia mówi, że i tak każdy musi umrzeć. Tylko jeden wcześniej, a drugi później. Ja jej na to powiedziałem, że pewnie umrę wcześniej, ale to dobrze, bo tam się wszystkiego dowiem, i jak przyjdzie babcia, to jej od razu opowiem. Babcia się ze mną zgodziła, a mama zaczęła płakać (s. 20).

Kamil przedstawia swoich kolegów i koleżanki ze szpitala. Jednym z nich jest Stefan, któremu wypadły włosy po lekarstwach, a teraz rosną jak u niemowlaka. Stefanowi nie pozwalają bawić się z innymi dziećmi, żeby się nie zaraził. Ostatnio pani doktor zrobiła wyjątek i zgodziła się pod warunkiem, że założy na buzię maseczkę — dzieci zazdrościły mu, bo wyglądał w niej fantastycznie. Okazało się jednak, że stojak na kroplówkę był za wysoki, a rurka za krótka, i Stefan, który był do niej podłączony, nie mógł usiąść na podłodze. Dzieci poradziły sobie z problemem i budowały zoo z klocków LEGO na stole.

Wczoraj wydarzyło się coś dziwnego. Mama powiedziała mi, że się nauczyła ode mnie czegoś bardzo ważnego i że mi za to dziękuje. Zapytałem ją, co ma na myśli, a ona odpowiedziała, że uczy się ode mnie dzielności. Zdziwiłem się, bo ja wcale nie jestem odważny, boję się ciemności i nie lubię pajaków, więc zupełnie nie wiem, czego można się ode mnie nauczyć (s. 24).

Psycholog Beata Majchrzak napisała *Opowieść o Błękitnym Psie, czyli O rzeczach trudnych dla dzieci* (2013). Dzieci mogą poznać tu: Basię, która nie widzi oczami, lecz dobrze sobie radzi, widząc nosem i dłońmi; Stasia, który jest mądry, mimo że nie posiada wysokiej inteligencji; Tomka, który jest piękny, choć nie ma pięknego ciała. Wszystkie dzieci dzielnie znoszą swój los, choć zdarzają się im trudne chwile, nawet te dotyczące odejścia z tego świata. Wtedy błękitny, puchaty, pachnący gumą balonową pies niesie im mądrą opowieść, która podnosi na duchu i pomaga zaakceptować swoje położenie.

Podsumowanie

Odwaga cieszenia się życiem, samorozwojem, jak również odwaga znoszenia cierpienia to rodzaje odwagi, które autorzy przedstawili małym dzieciom w zaprezentowanych książkach. Wykazali się oni dużą znajomością dziecięcych lęków i dziecięcych możliwości w zakresie recepcji literatury. Pokazali, że w procesie kształtowania odwagi ważne jest wsparcie rodziców i obecność przyjaciela, który zmagają się z podobnym problemem, że warto otwierać się na nowe rzeczy, poddawać próbom, bo doświadczając czegoś nowego, nabywamy odwagi. Przywołane teksty uczą, że odwagą jest też przyznanie się do winy, do słabości, pokonywanie nieśmiałości. Zwracają uwagę na znaczenie sprawności fizycznej, która może okazać się nieodzowna w niektórych sytuacjach. Mądrym okiem psychologa pomagają dziecku spojrzeć z dystansem na własną trudną sytuację, podają sprawdzone recepty na oswojenie strachu i pomagają zaakceptować przykre położenie, jeśli nie można go zmienić. Personifikacja zjawisk rzeczywistości sprawia, że świat przedstawiony w bajkach i opowiadaniach staje się dla małego dziecka bliski i zrozumiały.

Dzieci lubią słuchać bajek i opowiadań. Mogą wtedy utożsamiać się z opisywanymi bohaterami i odczuwać ulgę, że inni też mają podobne problemy, które, jak się okazuje, można pomyślnie rozwiązać. Czytanie dzieciom to inwestycja w ich przyszłość, to gromadzenie „kapitału uczuć, emocji i wiedzy będących początkowo namiastką życiowego doświadczenia, a później stanowiących drogowskaz, uczący dziecko jak żyć. [...] Ci, którzy więcej czytają, więcej wiedzą, więcej rozumieją, mądrzej postępują. Książki przeczytane w dzieciństwie odsłaniają przed dzieckiem wielkie prawdy o świecie i o nim samym. Dziecięca potrzeba wzorca i identyfikacji znajduje w lekturze swoją realizację” (Cichoń-Piasecka, 2012, s. 137).

Bibliografia

- Bettelheim, B. (1996). *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*. Przeł., wprowadzenie, objaśnienie, posłowie D. Danek. Wyd. 2. Warszawa: Agencja Wydawnicza Jacek Santorski–W.A.B.
- Chien Chow Chine, A. (2019). *Gucio się boi*. Przeł. B. Sęk. Katowice: Wyd. Debit.
- Cichoń-Piasecka, M. (2012). *Baśń w kulturze, terapii i wychowaniu*. W: S. Kawalla, E. Lewandowska-Tarasiuk, J. Sienkiewicz (red.), *Baśń w terapii i wychowaniu*. Warszawa: TRIO.
- Comte-Sponville, A. (2000). *Mały traktat o wielkich cnotach*. Przeł. H. Lubicz-Trawkowska. Warszawa: Volumen.
- Czerwińska-Rydel, A. (2013). *Jak rumianek*. Pelpin: Bernardinum.
- De Bezenac, A., De Bezenac, S. (2016). *Malutkie myśli o odwadze*. Przeł. M. Mierzejewski. Pelpin: Bernardinum.
- Gawryluk, B. (2011). *Mali bohaterowie*. Kraków: Skrzat.

- Gawryluk, B., Radłowska, R. (2011). *Wielkie czyny małych ludzi*. „Gazeta Wyborcza”, 23 XII.
- Haraszewski, P., Waclawik, J. (2010). *Odważny Hircio*. Przewodnik dla rodziców S. Omartian. Il. J. Kuźma, A. Chałdecki. [Przeł. A. Czwojdrak]. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio.
- Hurlock, E. (1985). *Rozwój dziecka*. [T. 1]. [Przeł. B. Hornowski, K. Lewandowska, B. Roseman. Przedmowa i przypisy M. Tyszkowa]. Warszawa: PWN.
- Kaspeke, G. (2015). *Wielka księga uczuć*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Kinnear, N. (2019). *Odwagi zajączku*. Przeł. M. Cebo-Foniok. Warszawa: Amber.
- Kołyżko, W. (2004). *Pogromca potworów i magia strachu*. Gdańsk: GWP.
- Korczak, J. (2012). *Do Biura Personalnego Rady Żydowskiej, 9 lutego 1942. Podanie*. W: *Pamiętniki i inne pisma z getta*. Przypisy M. Ciesielska, posłowie J. Leociak. Warszawa: Instytut Książki.
- Koźmińska, I., Olszewska, E. (2007). *Z dzieckiem w świat wartości*. Warszawa: Świat Książki.
- Majchrzak, B. (2013). *Opowieść o Błękitnym Psie, czyli o rzeczach trudnych dla dzieci*. Poznań: Papiilon — Publicat.
- Meyer-Glitz, E. (2001). *Jakub pogromca strachu. Terapeutyczne opowiadania dla dzieci przeżywających lęki*. [Przeł. M. Janowiec]. Kielce: Jedność.
- Sobik, K. (2019). *Odwaga*. Il. P. Gdula. „Przygody Fenka”. Bielsko-Biała: Konrad Sobik, www.fenek.com.
- Strzałkowska, M. (2014). *Ja niczego się nie boję*. W: *O wartościach, czyli Rady nie od parady*. III. Warszawa: Czarna Owca.
- Zarawska, P. (przeł.) (2012). *Franklin pomaga pokonać tremę*. Il. B. Clark. „Franklin i Przyjaciele”. Bielsko-Biała: Wyd. Debit.
- Zubrzycka, E. (2008). *O zajączku Filipie, który ze strachu dokonał wielkich czynów. Historia mrożąca krew w żyłach*. Il. K. Wincenty. Sopot: GWP.
- Żywcok, A. (2011). *Ku afirmacji życia. Pedagogiczne podstawy pomysłnej egzystencji*. Katowice: Wyd. UŚ.

<https://sjp.pwn.pl/szukaj/odwaga.html> (dostęp 14 IX 2019).

<https://mylittlepony.hasbro.com/pl-pl/meet-the-squads> (dostęp 14 IX 2019).

<http://abc.tvp.pl/27736536/transformers-robots-in-disguise> (dostęp 14 IX 2019).

